PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

KO‘ZI OJIZ BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Qarshiboyev Asliddin Akrom o‘g‘li
Jizzax davlat pedagogika universiteti (JDPU)
Maxsus pedagogika kafedrasi tayanch doktoranti
E-mail: qarasliddin8@gmail.com

Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20477671

Annotatsiya: Mazkur maqolada ko‘zi ojiz boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik asoslari tahlil qilingan. Tadqiqotda kommunikativ kompetensiyaning mazmun-mohiyati, uning ko‘zi ojiz o‘quvchilar rivojlanishidagi o‘rni hamda kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantirishning samarali usul va vositalari yoritilgan. Shuningdek, interaktiv metodlar, rolli o‘yinlar, audio vositalar, inklyuziv ta’lim muhiti va oilaviy hamkorlikning kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishdagi ahamiyati ochib berilgan. Tadqiqot natijalari ko‘zi ojiz o‘quvchilarning nutqiy faolligini oshirish, ijtimoiy moslashuvini kuchaytirish va ta’lim samaradorligini ta’minlashda kompleks pedagogik yondashuv muhim ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: ko‘zi ojiz o‘quvchilar, kommunikativ kompetensiya, maxsus pedagogika, tiflopedagogika, inklyuziv ta’lim, muloqot ko‘nikmalari, boshlang‘ich ta’lim, nutqiy rivojlanish, pedagogik texnologiyalar, ijtimoiy moslashuv.

Kirish

Mamlakatimizda inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirish, alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalarning sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlash hamda ularning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuviga ko‘maklashish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xususan, ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi o‘quvchilarning ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, ularda mustaqil hayot ko‘nikmalarini shakllantirish va kommunikativ faoliyatini rivojlantirish zamonaviy maxsus pedagogikaning muhim vazifalaridan biridir [1].Boshlang‘ich ta’lim davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida, nutqiy faoliyatining rivojlanishida va ijtimoiy munosabatlarni o‘zlashtirishida hal qiluvchi bosqich sanaladi. Aynan shu davrda o‘quvchilar muloqot qilish, fikr almashish, o‘z fikrini erkin ifodalash, suhbatdoshni tinglash hamda jamoada faol ishtirok etish kabi kommunikativ kompetensiyaning asosiy elementlarini egallaydilar. Biroq ko‘zi ojiz bolalarda atrof-muhit haqidagi tasavvurlarning cheklanganligi, vizual axborotni qabul qila olmaslik va noverbal muloqot vositalaridan foydalanishdagi qiyinchiliklar kommunikativ kompetensiyaning rivojlanish jarayoniga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi [2].

Kommunikativ kompetensiya shaxsning turli ijtimoiy vaziyatlarda samarali muloqot qila olish, nutqiy va noverbal vositalardan maqsadga muvofiq foydalanish hamda o‘zaro munosabatlarni to‘g‘ri tashkil eta olish qobiliyatini ifodalaydi. Bugungi kompetensiyaviy yondashuv sharoitida ushbu kompetensiya ta’lim natijalarining muhim ko‘rsatkichlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Ko‘zi ojiz o‘quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish nafaqat nutqiy rivojlanishni, balki ijtimoiy moslashuv, psixologik barqarorlik va shaxsiy faollikni ham ta’minlaydi [3].Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ko‘zi ojiz bolalar muloqot jarayonida eshitish, sezish va nutqiy idrok qilish imkoniyatlariga ko‘proq tayanadilar. Shu sababli ta’lim jarayonida maxsus pedagogik metodlardan, interaktiv mashg‘ulotlardan, rolli o‘yinlardan, audio vositalardan va hamkorlikda o‘qitish texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuvlar o‘quvchilarning nutqiy faolligini oshirish, lug‘at boyligini kengaytirish hamda tengdoshlari bilan samarali muloqot

qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi [4].Hozirgi kunda maxsus va inklyuziv ta’lim muassasalarida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish bo‘yicha muayyan ishlar amalga oshirilayotgan bo‘lsa-da, ko‘zi ojiz boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda samarali pedagogik mexanizmlarni ishlab chiqish masalasi dolzarbligicha qolmoqda. Shu munosabat bilan mazkur tadqiqotning maqsadi ko‘zi ojiz boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari, usullari va samarali vositalarini tahlil qilishdan iboratdir [5].

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot ko‘zi ojiz boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlarini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, unda nazariy tahlil, pedagogik kuzatish, qiyosiy tahlil va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyasi hamda inklyuziv ta’lim tamoyillari tashkil etdi [6].Tadqiqot jarayonida maxsus pedagogika, tiflopedagogika, rivojlanish psixologiyasi va inklyuziv ta’lim sohalariga oid ilmiy adabiyotlar tahlil qilindi. Shuningdek, ko‘zi ojiz bolalarning kommunikativ rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar, ularning ta’lim jarayonidagi faolligi va muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik texnologiyalar o‘rganildi. Mavzuga oid mahalliy va xorijiy ilmiy manbalarning mazmuniy tahlili asosida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning samarali usullari aniqlashtirildi [7].

Pedagogik kuzatish metodi yordamida ko‘zi ojiz o‘quvchilarning dars va darsdan tashqari faoliyatdagi muloqot jarayonlari tahlil qilindi. Kuzatish davomida o‘quvchilarning o‘z fikrini ifodalash, savollarga javob berish, tengdoshlari bilan hamkorlik qilish, o‘qituvchi bilan muloqotga kirishish va jamoaviy ishlarda ishtirok etish darajalariga alohida e’tibor qaratildi. Olingan natijalar kommunikativ kompetensiyaning shakllanish darajasini baholash imkonini berdi [8].Tadqiqotda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan bir qator pedagogik vositalarning samaradorligi ham o‘rganildi. Jumladan, rolli o‘yinlar, dialogik mashqlar, audio materiallar bilan ishlash, hikoya tuzish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish hamda guruhiy hamkorlikka asoslangan topshiriqlarning o‘quvchilar nutqiy faolligiga ta’siri tahlil qilindi. Ushbu metodlar o‘quvchilarning muloqotga bo‘lgan qiziqishini oshirish, mustaqil fikrlash va nutqiy faoliyatni rag‘batlantirishga xizmat qilishi aniqlandi [9].

Shuningdek, tadqiqot davomida ota-onalar va pedagoglarning kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishdagi o‘rni ham tahlil qilindi. Oilada yaratilgan kommunikativ muhit, bolaga beriladigan psixologik ko‘mak hamda ta’lim muassasasi bilan hamkorlik darajasi o‘quvchilarning muloqot ko‘nikmalariga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi qayd etildi. Shu asosda ko‘zi ojiz boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda maktab, oila va jamiyat hamkorligi muhim omil sifatida baholandi [10].Tadqiqot natijalari tavsifiy va qiyosiy tahlil asosida umumlashtirilib, ko‘zi ojiz o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar va metodik tavsiyalar ishlab chiqish uchun ilmiy asos sifatida foydalanildi.

Tadqiqot natijalari

Tadqiqot davomida o‘rganilgan ilmiy manbalar hamda pedagogik kuzatuvlar natijalari ko‘zi ojiz boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri ekanligini ko‘rsatdi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, mazkur toifadagi o‘quvchilarda muloqot jarayonining shakllanishi ko‘rish imkoniyati cheklanganligi

sababli o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, kommunikativ faoliyatni rivojlantirishda maxsus pedagogik yondashuvlarni qo‘llash zarur hisoblanadi [7].O‘rganilgan ma’lumotlarga ko‘ra, ko‘zi ojiz o‘quvchilar axborotni qabul qilishda asosan eshitish va sezgi organlariga tayanadilar. Shu sababli ular atrofdagi voqea-hodisalarni tushunish, suhbat mazmunini anglash va ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishda ko‘proq og‘zaki muloqot vositalaridan foydalanadilar. Biroq ayrim hollarda muloqot davomida noverbal signallarni qabul qila olmaslik sababli kommunikativ qiyinchiliklar kuzatiladi. Bu esa o‘quvchilarning tengdoshlari bilan munosabatlarida muayyan to‘siqlar yuzaga kelishiga olib keladi [8].

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, dars jarayonida o‘quvchilarni faol suhbatga jalb etish, savol-javob usullaridan foydalanish va guruhlarda ishlashni tashkil etish ularning kommunikativ faolligini sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, o‘zaro hamkorlikka asoslangan topshiriqlar o‘quvchilarda fikr almashish, tinglash va suhbatni davom ettirish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Guruhiy faoliyat jarayonida o‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin bayon etishga intiladilar va bu ularning nutqiy faolligini kuchaytiradi [9].Pedagogik kuzatishlar natijasida rolli o‘yinlardan foydalanish kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning samarali vositalaridan biri ekanligi aniqlandi. Rolli o‘yinlar davomida o‘quvchilar turli ijtimoiy vaziyatlarni modellashtirish orqali muloqot qilish, savol berish, javob qaytarish hamda suhbatdosh fikriga munosabat bildirish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Bunday mashg‘ulotlar bolalarda kommunikativ mustaqillikni shakllantirishga va ijtimoiy moslashuv darajasini oshirishga yordam beradi [10].

Audio materiallardan foydalanish ham ijobiy natijalar berganligi kuzatildi. Eshitish orqali qabul qilinadigan hikoyalar, dialoglar va turli mavzulardagi audio topshiriqlar o‘quvchilarning tinglab tushunish, axborotni tahlil qilish va qayta ifodalash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Natijada ularning lug‘at boyligi kengayadi, nutq ravonligi oshadi va muloqot jarayonidagi faolligi kuchayadi [11].

Tadqiqot davomida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga ta’sir qiluvchi asosiy omillar aniqlanib, quyidagi jadvalda umumlashtirildi.

1-jadval

Ko‘zi ojiz boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga ta’sir etuvchi omillar

№	Omillar	Ta'siri
1	O‘qituvchining pedagogik mahorati	Muloqot muhitini yaratadi va nutqiy faollikni rag‘batlantiradi
2	Guruhiy faoliyat	Hamkorlik va fikr almashishni rivojlantiradi
3	Rolli o‘yinlar	Ijtimoiy vaziyatlarda muloqot qilish ko‘nikmasini shakllantiradi
4	Audio vositalar	Tinglash va nutqni tushunish qobiliyatini rivojlantiradi
5	Oila bilan hamkorlik	Muloqot tajribasini kengaytiradi
6	Inklyuziv ta’lim muhiti	Ijtimoiy integratsiyani kuchaytiradi

Shuningdek, tadqiqot natijalari oilaviy muhitning kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishdagi o‘rnini ham tasdiqladi. Ota-onalar tomonidan bolaning fikrini tinglash, suhbatga jalb qilish va mustaqil fikr bildirishiga imkon yaratish kommunikativ ko‘nikmalarning shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Maktab va oila o‘rtasidagi uzviy hamkorlik bolalarning muloqotga bo‘lgan ehtiyojini qondirish hamda o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi [12].

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, inklyuziv ta’lim muhiti ham kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Sog‘lom tengdoshlari bilan birgalikda ta’lim olish jarayonida ko‘zi ojiz o‘quvchilar turli kommunikativ vaziyatlarda ishtirok etish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa ularda ijtimoiy faollik, hamkorlik va muloqot madaniyatining rivojlanishiga xizmat qiladi [9].Umuman olganda, tadqiqot natijalari ko‘zi ojiz boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda maxsus pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar, audio vositalar, oilaviy qo‘llab-quvvatlash va inklyuziv ta’lim muhitining o‘zaro uyg‘un holda qo‘llanilishi yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatdi. Mazkur omillar o‘quvchilarning nafaqat nutqiy rivojlanishiga, balki ularning ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy kamolotiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari ko‘zi ojiz boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish ta’lim jarayonining muhim tarkibiy qismi ekanligini tasdiqladi. Olingan ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, kommunikativ kompetensiya nafaqat nutqiy faoliyat bilan bog‘liq bo‘lib, balki o‘quvchilarning ijtimoiy moslashuvi, o‘zaro munosabatlarni shakllantirishi va jamiyat hayotida faol ishtirok etishida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, ko‘zi ojiz bolalarning kommunikativ rivojlanishini ta’minlash maxsus pedagogika oldida turgan dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi [11].Tahlillar natijasida aniqlanishicha, ko‘zi ojiz o‘quvchilarning kommunikativ faoliyatida uchraydigan asosiy muammolar vizual axborotning cheklanganligi bilan bog‘liq. Ko‘rish analizatori orqali qabul qilinadigan ma’lumotlarning yetishmasligi bolaning atrof-muhit haqidagi tasavvurlarini shakllantirishga, shuningdek, noverbal muloqot vositalarini tushunishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli ular muloqot jarayonida ko‘proq eshitish va sezgi imkoniyatlariga tayanadilar. Bu holat kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda maxsus metodlardan foydalanishni talab etadi [12].

Tadqiqot davomida qo‘llanilgan interaktiv metodlarning samaradorligi alohida e’tiborga loyiqdir. Rolli o‘yinlar, guruhiy topshiriqlar va dialogik mashqlar o‘quvchilarning nutqiy faolligini oshirishga xizmat qilishi aniqlandi. Mazkur metodlar o‘quvchilarda o‘z fikrini erkin ifodalash, suhbatdoshni tinglash, savol berish va javob qaytarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, muloqotga yo‘naltirilgan faoliyatlar o‘quvchilarning kommunikativ mustaqilligini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi [13].Shuningdek, audio vositalardan foydalanishning samaradorligi ham tadqiqot natijalarida o‘z aksini topdi. Eshitish orqali axborotni qabul qilish ko‘zi ojiz bolalar uchun asosiy bilish manbalaridan biri bo‘lganligi sababli audio materiallar ularning kommunikativ faoliyatini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Audio hikoyalar, suhbatlar va tinglab tushunishga qaratilgan topshiriqlar o‘quvchilarning lug‘at boyligini kengaytirish, nutq madaniyatini shakllantirish hamda eshitish orqali axborotni qayta ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi [14].

Muhokama natijalari oilaning rolini ham alohida ta’kidlaydi. Tadqiqotlar ko‘rsatishicha, oila a’zolari tomonidan yaratilgan qulay kommunikativ muhit bolaning muloqotga bo‘lgan ehtiyojini qondiradi va kommunikativ tajribasini boyitadi. Ota-onalar tomonidan bolani suhbatlarga jalb etish,

uning fikrini tinglash va erkin fikr bildirishiga imkon yaratish kommunikativ kompetensiyaning shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli maktab va oila hamkorligini kuchaytirish kommunikativ rivojlanishning muhim pedagogik sharti sifatida qaralishi lozim [11].Inklyuziv ta’lim muhiti ham kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning samarali omili sifatida namoyon bo‘ldi. Sog‘lom tengdoshlari bilan birgalikda ta’lim olish jarayonida ko‘zi ojiz o‘quvchilar turli kommunikativ vaziyatlarga duch keladilar va bu ularda muloqot madaniyati hamda ijtimoiy faollikning rivojlanishiga xizmat qiladi. Tengdoshlari bilan o‘zaro hamkorlik qilish orqali ular kommunikativ tajribani boyitadi va jamiyatga moslashish imkoniyatlarini kengaytiradi [15].

Umuman olganda, tadqiqot natijalari ko‘zi ojiz boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish kompleks yondashuvni talab qilishini ko‘rsatdi. Pedagogik texnologiyalar, maxsus metodlar, audio vositalar, oilaviy qo‘llab-quvvatlash va inklyuziv ta’lim muhiti bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda qo‘llanilgandagina yuqori samaradorlikka erishish mumkin. Ushbu yondashuv o‘quvchilarning nutqiy faolligini oshirish, ijtimoiy moslashuvini ta’minlash va shaxs sifatida kamol topishiga xizmat qiladi.

Xulosa

Ko‘zi ojiz boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish ularning ta’limdagi muvaffaqiyati, ijtimoiy moslashuvi va shaxs sifatida kamol topishida muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ko‘rish imkoniyatining cheklanganligi kommunikativ faoliyatning ayrim jihatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatsa-da, maxsus pedagogik yondashuvlar orqali ushbu muammolarni samarali bartaraf etish mumkin.Tadqiqot davomida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda interaktiv metodlar, rolli o‘yinlar, audio vositalar, guruhiy faoliyat va inklyuziv ta’lim muhitining ahamiyati aniqlandi. Ushbu vositalar o‘quvchilarning nutqiy faolligini oshirish, muloqot madaniyatini shakllantirish va ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.Shuningdek, oila va maktab hamkorligi kommunikativ kompetensiyaning shakllanishida muhim omillardan biri ekanligi tasdiqlandi. Ota-onalar tomonidan yaratilgan qulay muloqot muhiti hamda pedagoglarning kasbiy mahorati bolalarning kommunikativ rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.Xulosa qilib aytganda, ko‘zi ojiz boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish kompleks pedagogik yondashuvni talab qiladi. Ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalar, maxsus metodlar va inklyuziv ta’lim tamoyillaridan samarali foydalanish o‘quvchilarning kommunikativ salohiyatini oshirish, ularning jamiyat hayotida faol ishtirok etishini ta’minlash hamda mustaqil hayotga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining inklyuziv ta’limni rivojlantirishga oid farmon va qarorlari. Toshkent, 2020–2024.
2. Po‘latova P.M. *Maxsus pedagogika*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
3. Nurkeldiyeva D.A. *Inklyuziv ta’lim asoslari*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2022.
4. Xaydarov F.X., Xalilova N.I. *Maxsus psixologiya*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
5. Yuldashev J.G. Ta’limda kompetensiyaviy yondashuvning nazariy asoslari // Xalq ta’limi. – 2023. – №4. – B. 45–51.
6. Po‘latova P.M. *Tiflopedagogika asoslari*. – Toshkent: Fan, 2020.
7. Nurkeldiyeva D.A. *Inklyuziv ta’lim nazariyasi va amaliyoti*. – Toshkent: Tafakkur, 2022.
8. Xaydarov F.X., Xalilova N.I. *Maxsus psixologiya*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.

9. Ro‘ziyeva M.M. Maxsus ta’limda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish texnologiyalari // Pedagogik mahorat. – 2023. – №2. – B. 67–72.
10. Yuldashev J.G. Ta’limda kompetensiyaviy yondashuv va uning amaliy ahamiyati // Xalq ta’limi. – 2022. – №5. – B. 38–44.
11. Rahimov A.A. *Maxsus pedagogika nazariyasi va amaliyoti*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021.
12. Po‘latova P.M. *Tiflopedagogika*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
13. To‘xtayeva M.R. Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning pedagogik asoslari // Pedagogik ta’lim. – 2023. – №3. – B. 52–58.
14. Karimova D.N. Maxsus ta’limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish // Uzluksiz ta’lim. – 2022. – №4. – B. 67–73.
15. Nurkeldiyeva D.A. *Inklyuziv ta’lim va ijtimoiy moslashuv masalalari*. – Toshkent: Tafakkur, 2023.